

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Кафедра кримінального права та кримінології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**з дисципліни «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОГО ПРАВА»**

Для здобувачів вищої освіти
третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти зі
спеціальності 081 «Право»

Дніпро – 2023

УКЛАДАЧІ:

1. Завідувач кафедри кримінального права та кримінології, д.ю.н., с.н.с., **Василь БЕРЕЗНЯК**
2. Доцент кафедри кримінального права та кримінології, к.ю.н., **Анастасія ФІЛІПП**

РЕЦЕНЗЕНТИ:

1. Професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, доцент **Олексій ТИТАРЕНКО**.
2. Суддя Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, доктор філософії у галузі права **Ірина ШАПОВАЛОВА**.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри кримінального права та кримінології ННІППФПНП «29» серпня 2023 № 2

ТЕМА 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

(6 години)

План

1. Кримінально-виконавче право як галузь права й галузь законодавства.
2. Кримінально-виконавче право в системі права України.
3. Наука кримінально-виконавчого права.
4. Кримінально-виконавче право як навчальна юридична дисципліна.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 10.08.2023 р.).
4. Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.
7. Checklist (амер. 'tʃeklist) – список, перелік, контрольний список (перелік).
8. Захід організовано за підтримки Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» спільно з Радою з питань судової реформи та офісом Ради Європи в Україні. Див.: Мірило основного принципу [Електронний ресурс] // ТУТ (за позначкою «//») Закон і Бізнес URL: http://zib.com.ua/ua/print/-stali_vidomi_kriterii_verhovenstva_prava_teper_ukrainskoyu.html (дата звернення: 06.12.2017).
9. Мірило правовладдя [Електронний ресурс] // Закон і Бізнес URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://vasu.gov.ua/userfiles/file/Zakonodavstvo/venkom2017.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjwlcK8fnUAhVCQJoKHRWRDEwQFggZMAE&usg=AFQjCNFiy-m7E3108-YFPFXDQclFby1Ikg> (дата звернення: 06.12.2017).
15. Музика А. А. Rule of Law Checklist: світоглядна практична ідея верховенства права // Кримінальне право в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25.05.2018 р.). Одеса : НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 43–45.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Предмет і метод кримінально-виконавчого права, завдання, функції, джерела та система кримінально виконавчого-права, кримінально-виконавче законодавство, наука кримінально-виконавчого права; предмет, основні

завдання й система курсу навчальної дисципліни «кримінально-виконавче право».

ВСТУП

Кримінально-виконавче право України – галузь права, яка регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту конституційних прав і законних інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання рецидиву злочинів засудженими та їх вчиненню іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Маючи самостійний предмет і метод правового регулювання правовідносин у сфері виконання і відбування покарань, кримінально-виконавче право тісно пов'язано з філософськими, суспільними, природознавчими, правовими та іншими науками.

1. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА Й ГАЛУЗЬ ЗАКОНОДАВСТВА.

Кримінально-виконавче право – це галузь права, система юридичних норм, що регулює суспільні відносини у сфері виконання й відбування покарань, передбачених Кримінальним кодексом України, а також у сфері застосування пробації.

Норми кримінально-виконавчого права регулюють кримінально-виконавчі правовідносини. Змістом останніх є передусім суспільно значуща діяльність, що забезпечує порядок та умови виконання й відбування покарань. Ці відносини виникають на підставі обвинувального вироку суду або іншого рішення суду, які набрали законної чинності, а також Закону України «Про амністію» та акта помилування. Саме зазначені відносини і є предметом кримінально-виконавчого права. Із предметом правового регулювання тісно пов'язується й ним обумовлюється метод кримінально-виконавчого права – підхід до впорядкування аналізованих відносин. Таким визнається імперативний метод (метод субординації), притаманний передусім публічним галузям права. Імперативний метод правового регулювання передбачає категоричну й докладну регламентацію необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; його застосування унеможлиблює обрання ними варіантів поведінки на власний розсуд.

Особливість цього методу у кримінально-виконавчому праві полягає в тому, що держава незалежно від інтересів і волі засуджених установлює порядок та умови виконання й відбування призначених їм покарань. Водночас встановлюються і правила поведінки для працівників органів та установ виконання покарань та інших осіб. Прикладом можуть слугувати положення частини 1 ст. 8 КВК: «Керівник адміністрації установи виконання покарань несе персональну відповідальність за розміщення засуджених, що прибули до установи. При цьому забороняється розміщення таких осіб у приміщеннях

разом із особами, що мають дві або більше судимостей, а також особами, які можуть негативно на них вплинути за своїми психологічними якостями».

Окрім імперативного методу регулювання суспільних відносин, у кримінально-виконавчому праві як допоміжні (субсидіарні) обґрунтовано застосовуються також інші методи – заохочувальний і диспозитивний. Використання першого методу зумовлює наявність у кримінально-виконавчому законодавстві низки заохочувальних норм, наприклад норми ст. 130 КВК «Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі» й норми ст. 154 КВК Про порядок дострокового звільнення від відбування покарання.

Диспозитивний метод (метод координації) у кримінально-виконавчому праві має обмежене застосування. Для цього методу є характерним правове регулювання на засадах ініціативності та вільного розсуду учасників відповідних відносин. Зокрема, відповідно до частини 1 ст. 118 КВК України засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою - підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Звісно, за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції.

Наведемо ще один приклад застосування диспозитивного методу у кримінально-виконавчому праві. Серед підстав звільнення від відбування покарання стаття 152 КВК України передбачають закони України про амністію, але для ухвалення відповідного судового рішення вимагається дотримання обов'язкової умови – волевиявлення особи, на яку поширюється дія цього закону. Заохочувальний і диспозитивний методи поєднуються з основним – імперативним методом.

Для розуміння поняття кримінально-виконавчого права слід мати на увазі, що в сучасній юридичній науці воно вживається у таких значеннях: галузь права, галузь законодавства (уже римські юристи розрізняли *jus* – право та *lex* – закон), наука кримінально-виконавчого права (доктрина, теорія кримінально-виконавчого права), навчальна дисципліна (предмет, що викладається в юридичних навчальних закладах). Ці поняття об'єднує те, що вони ґрунтуються передусім на єдиній нормативній базі – Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України). Водночас їм притаманні певні особливості.

Кримінально-виконавче право як галузь права – це не лише система відповідних юридичних норм, оскільки поняття кримінально-виконавчого права та кримінально виконавчого законодавства не збігаються.

Апріорі є продуктивним пізнання будь-якої галузі права на рівні загальної теорії права. Варто сприйняти міркування спеціалістів у цій галузі знань, зокрема те, що «Право народжується та черпає свої сили в глибинах людського життя. Правові норми можуть знайти своє реальне відображення у багатьох джерелах. Закон виступає тільки одним із таких джерел..., закон може містити

такі положення, які порушують невід’ємні та невідчужувані права і свободи людини.

У такому випадку ми говоримо про неправовий закон, тобто такий, що не відображає сутності та цінності права... Люди не сприйматимуть закон, який не відповідає їхнім потребам та інтересам, він буде частіше порушуватись».

Прикладом неправового закону може слугувати стаття 26 КВК України (порядок виконання покарання у виді штрафу). У частині 3 цієї статті написано таке: «У разі несплати засудженим штрафу у строк, передбачений частиною 1 цієї статті, суд за поданням кримінально виконавчої інспекції розглядає питання про розстрочку виплати несплаченої суми штрафу або заміну несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі відповідно до закону». Аналогічні правові наслідки у разі невиконання зазначеного покарання передбачено і частиною 4 ст. 26 КВК України.

Ці норми як похідні у загальному вигляді відображають положення іншого неправового закону як основного – частини 5 ст. 53 КК України¹ про штраф. Зокрема, у ній написано, що «суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі» залежно від несплаченої суми штрафу й тяжкості вчиненого злочину «від одного до п’яти», «від п’яти до десяти» і «від десяти до дванадцяти» років. Як реагувати на такі вади?

По-перше, існує ст. 389 КК України, яка передбачає відповідальність за ухилення засудженого від покарання, зокрема від сплати штрафу, а не за несплату штрафу (рідкісний випадок, коли норми Загальної частини цього Кодексу «шкідливо конфліктують» з нормами Особливої частини); по-друге, за фактом такого ухилення має бути проведене досудове розслідування, а вже потім – судове рішення, і аж ніяк не про «заміну несплаченої суми... покаранням»; по-третє, санкції зазначеної статті не встановлюють покарання у виді громадських робіт і позбавлення волі; по-четверте, за будь-яких умов позиція законодавця взагалі позбавлена здорового глузду, оскільки ухилення від штрафу – це умисний злочин, натомість «несплата штрафу» не є кримінально караним діянням (навіщо витрачати час і зусилля на доведення умислу в діях засудженого, якщо достатньо зафіксувати лише факт несплати штрафу?).

А як тут бути з принципами кримінального права, зокрема «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» («немає злочину, немає покарання без закону», тобто не передбаченого законом)? У загальній формі це положення закріплено в Конституції України: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (ч. 2 ст. 58). Зміст цього принципу розкриває КК України (ст. 2, частини 3, 4 ст. 3).

На принципі відповідальності лише за наявності вини ґрунтується презумпція невинуватості, що в загальному вигляді має таку формулу: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III; станом на 27 січня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Це положення також відтворено в КК України (ч. 2 ст. 2).

В аспекті аналізованого питання доречно пригадати Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, який гарантує деякі права та свободи, не передбачені в Конвенції й у Першому протоколі до неї. Стаття 1 «Заборона ув'язнення за борг» цього Протоколу містить такий припис: «Нікого не може бути позбавлено свободи лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання». Керуючись аналогією кримінального права (а не закону), допустимо поширити цитовану норму також і на кримінально-правові відносини й, звісно, – на кримінально-виконавчі відносини.

Щоб зрозуміти відмінність між правом і законодавством доцільно звернутися також до англійського терміна «Rule of Law». У відповідному документі Парламентська Асамблея Ради Європи 23.11.2007 р. зазначила, що переклад російською терміна «Rule of Law» як «верховенство закону» (а не як «верховенство права») викликає серйозну стурбованість, оскільки в деяких молодих демократичних державах Східної Європи все ще присутні, попри верховенство права, певні традиції тоталітарної держави як у теорії, так і на практиці².

27.06.2017 р. у Києві був презентований надзвичайно важливий документ Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) «Rule of Law Checklist»^{3,4,5} перекладений українською з англійської як «Мірило правовладдя». Переклад тексту українською зроблено вперше, авторство належить Сергію Головатому. Російський варіант перекладу назви документа – «Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права»⁶.

У цьому документі наголошується, зокрема, на такому: «зведення поняття «право» лише до писаних норм («Law by Rules») – усе це є прикладами спотвореного тлумачення правовладдя»; верховенство права «не означає всього-навсього формальну законність, яка уможливорює правильність і логічність у досягненні й примусовому забезпеченні демократичного порядку, натомість воно означає справедливість, що заснована на визнанні й повному прийнятті найвищої цінності людської особистості та гарантована

² Принцип Rule of Law – див. Резолюція 1594(2007)1: міжнародний документ [Електронний ресурс]. URL: [http://www.coe.int/t/t/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2007\]/%5BBratislava2007%5D/Res1594_rus.asp](http://www.coe.int/t/t/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2007]/%5BBratislava2007%5D/Res1594_rus.asp) (дата звернення: 06.12.2017); Про поняття верховенства права див. також: Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 358–391.

³ Checklist (амер. 'tʃeklist) – список, перелік, контрольний список (перелік).

⁴ Захід організовано за підтримки Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» спільно з Радою з питань судової реформи та офісом Ради Європи в Україні. Див.: Мірило основного принципу [Електронний ресурс] // ТУТ (за позначкою «//») Закон і Бізнес URL: http://zib.com.ua/ua/print/-stali_vidomi_kriterii_verhovenstva_prava_teper_ukrainskoyu.html (дата звернення: 06.12.2017).

⁵ Мірило правовладдя [Електронний ресурс] // Закон і Бізнес URL: <http://www.google.com.ua/url?url=http://vasu.gov.ua/userfiles/file/Zakonodavstvo/venkom2017.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjwiceK8fnUAhVCQJoKHRWRDEwQFggZMAE&usg=AFQjCNFiy-m7E3108-YFPFXDQclFby1Ikq> (дата звернення: 06.12.2017).

⁶ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с..

інституціями, які забезпечують кістяк для її найповнішого вираження» (п. 15), «поняття «право» (від англ. «law») охоплює не лише конституції, міжнародне право, статутне право та підзаконні акти, а й також – де доречно – суддєстворене право (judgemade law), як-то норми загального права, всі з яких є зобов'язальної природи» (п. 46)⁷.

Отже, судова практика – передусім певні акти найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції та рішення Конституційного Суду України – охоплюється поняттям «право» (більш коректно, як зазначають у літературі, – це «судове правотворення», «судовий розвиток права») ⁸. Правом наповнене «бездоганне функціонування судової влади, чиї рішення виконано в дієвий спосіб» (п. 39 «Мірила правовладдя»).

Міжнародна судова практика, серед іншого практика Європейського Суду з прав людини, що стосується, зокрема, виконання та відбування покарань, передбачених КК України, – це також право. До найдавніших джерел права належать принципи права та правова доктрина. Так, стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН до джерел права, які застосовує Міжнародний Суд, відносить, зокрема, такі: с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d) судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм»⁹.

У позитивному аспекті показовими є окремі кодифіковані акти, які роблять акцент на принциповій нетотожності аналізованих явищ. Наприклад, Цивільний кодекс Східної Галичини 1797 р. розпочинався главою «Про право і закон» і в тексті чітко розмежовував ці поняття. У чинному Цивільному кодексі України передбачаються «аналогія закону» й «аналогія права» (ст. 8).

Отже, ототожнення права й закону – характерна ознака тоталітарної держави, в якій визнається, що особа має лише ті права й у тому обсязі, які дарує їй держава; право – це природне явище, у законі право набуває лише державно-офіційної форми (М. Й. Коржанський). Право має слугувати «критерієм справедливості» (Арістотель).

Усе зазначене в аспекті розмежування понять права і закону повною мірою стосується розуміння кримінально виконавчого права як галузі права ¹⁰.

Кримінально-виконавче право як галузь законодавства – це система виключно юридичних норм; таке законодавство «регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів

⁷ Мірило правовладдя [Електронний ресурс] // Закон і Бізнес URL:

<http://www.google.com.ua/url?url=http://vasu.gov.ua/userfiles/file/Zakonodavstvo/venkom2017.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0ahUKEwjwlcK8fnUAhVCQJoKHRWRDEwQFggZMAE&usg=AFQjCNFiY-m7E3108-YFPFXDQclFby1lkg> (дата звернення: 06.12.2017).

⁸ Нерідко, на жаль, трапляються і неправові судові рішення. Див.: Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України / [уклад. О. П. Горох] ; за заг. ред. А. А. Музики. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 524 с.; Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України / [уклад. О. П. Горох] ; за заг. ред. А. А. Музики. Київ : Центр учбової л-ри, 2017. 915 с.

⁹ Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page2 (дата звернення: 06.12.2017).

¹⁰ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.

особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» (ч. 1 ст. 1 КВК України).

КВК України формулює також завдання кримінально-виконавчого законодавства України. До них належить визначення:

- принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків;
- порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення та профілактики асоціальної поведінки;
- системи органів та установ виконання покарань, їх функцій і порядку діяльності;
- нагляду й контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація:
- порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань;
- звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю та нагляду за ними (ч. 2 ст. 1).

Відповідно до перелічених завдань основними функціями кримінально-виконавчого законодавства (та галузі права) є охоронна, регулятивна й запобіжна. Якщо синтезувати численні погляди стосовно питання про функції, як наголошується в юридичній літературі, то у підсумку під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те, й інше. Отже, через пізнання функцій ми дізнаємося, як кримінально-виконавче право впливає на суспільні відносини ¹¹.

Усі зазначені функції (якщо йдеться про злочин і покарання) притаманні передусім кримінальному праву. На стадії реалізації кримінально-виконавчих відносин вони конкретизуються, а тому мають свою специфіку. Сутність охоронної функції полягає в тому, що норми кримінально-виконавчого права спрямовано на захист інтересів особи, суспільства й держави шляхом застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених. Основні з таких засобів: установлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК України). До певної міри норми кримінально-виконавчого законодавства відновлюють порушені права громадян, забезпечують суспільну відплату за вчинений злочин.

Через охоронну функцію не в останню чергу забезпечується реалізація регулятивної функції (і навпаки). Ця функція полягає в тому, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок та умови виконання й відбування кримінальних покарань шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених. Регулятивну функцію спрямовано на досягнення справедливого балансу інтересів засуджених і громадян (у тому числі

¹¹ Там само.

потерпілих від злочину), суспільства й держави; відповідні норми організовують поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин, а також установлюють процедуру вирішення питань про дисциплінарну й адміністративну відповідальність засуджених, працівників органів та установ виконання покарань та інших осіб (у разі вчинення ними правопорушення на території установи виконання покарань).

Не допускати, блокувати вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також заздалегідь відвертати тортури й нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження із засудженими – це спрямування запобіжної функції кримінально-виконавчого права. Вона реалізується, зокрема, через виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Лише за умови виправлення засудженого стає можливою його ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (частини 1, 2 ст. 6 КВК України).

Запобігання правопорушень в умовах відбування покарання забезпечують, зокрема, встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), положення щодо правового статусу засуджених (глава 2 КВК України), норми про дострокове звільнення від відбування покарання та інші заохочувальні норми¹².

Українське кримінально-виконавче законодавство складається з КВК України й інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ст. 2 КВК). На жаль, серед його складових КВК не згадує Конституцію України.

Кримінально-виконавче законодавство є основним джерелом вітчизняного кримінально-виконавчого права. При цьому надзвичайно важливу роль відіграє КВК України, ухвалений Верховною Радою України 11.07.2003 р., що набрав чинності з 01.01.2004 р. Цей кодифікаційний акт як сукупність юридичних норм становить певну систему. Отже, структура КВК України і відображає, власне, систему кримінально-виконавчого права.

Кодекс поділяється на органічно взаємопов'язані Загальну та Особливу частини. Він містить 5 розділів, 26 глав, понад 166 статей і Прикінцеві положення.

Окрім КВК України, до інших актів кримінально-виконавчого законодавства (про що йдеться у ст. 2 КВК), належать такі:

- низка інших вітчизняних кодексів (наприклад, КК України, КПК України, КУпАП, ЦК України, Сімейний кодекс України);
- інші закони України, зокрема «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р., «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р., «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01.12.1994 р., «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 р.

¹² Там само.

(а також закони про амністію, які періодично ухвалюються Верховною Радою України), «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України» від 02.03.2000 р., «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р., «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 р., «Про пробацію» від 05.02.2015 р. тощо;

- окремі нормативно-правові акти, затверджені указами Президента України, наприклад Положення про порядок здійснення помилування від 21.04.2015 р.;

- окремі постанови Кабінету Міністрів України (зокрема, відповідно до статей 25 і 149 КВК України Кабінет Міністрів України постановою від 01.04.2004 № 429 затвердив Положення про спостережні комісії та Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах);

- нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, наприклад Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань від 29.12.2014 № 2186/5, Інструкція з оформлення посадовими особами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів матеріалів про адміністративні правопорушення від 08.09.2015 № 1674/5.

Наведений перелік актів не є вичерпним.

Поняттям «кримінально-виконавче законодавство України» охоплюються також чинні міжнародні договори, що стосуються пенітенціарної проблематики, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (про них йтиметься у наступному підрозділі) ¹³.

Джерелами вітчизняного кримінально-виконавчого права, крім кримінально-виконавчого законодавства, слід визнавати:

- правові позиції Конституційного Суду України, викладені в ухвалених ним рішеннях, що належать до сфери кримінально-виконавчого права;

- практику застосування Верховним Судом України положень Кримінального кодексу України, які стосуються кримінально-виконавчих відносин;

- практику Європейського Суду з прав людини – щодо тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Протоколів до неї, а також стосовно оцінки змісту окремих норм вітчизняного законодавства у сфері виконання та відбування кримінальних покарань.

Кримінально-виконавче законодавство та процес виконання й відбування покарань ґрунтуються на певних принципах (ст. 5 КВК України).

Виокремлюють загально-правові принципи (законності, демократизму, гуманізму, поваги до прав і свобод людини), міжгалузеві принципи (справедливості, невідворотності виконання й відбування покарань) і галузеві принципи (рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави та засудженого, диференціації й індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання

---

¹³ Там само.

правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань).

2. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Наші знання про кримінально-виконавче право, як і будь-яку іншу галузь права, не будуть повними без елементарного, бодай побіжного уявлення про нього як про складову системи права України. Розкрити систему права означає з'ясувати його структуру: з яких частин складається право та як вони взаємодіють. Систему права складають такі елементи: суб'єкт права, норми права, інститут права, підгалузь права, галузь права (галузі права можуть поділятися на фундаментальні і спеціальні) й підсистема права.

За визначенням теоретиків, «система права – це інтегрована принципами права, зумовлена сполученням приватних і публічних інтересів сукупність правових норм, внутрішня організація якої характеризується їх єдністю, узгодженістю, диференціацією та групуванням у відносно самостійні структурні утворення».

Від системи права слід відрізнити правову систему – сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації¹⁴. До основних елементів правової системи належать такі: система права й система законодавства, правові відносини, юридична практика, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів, правова політика й ідеологія, правосвідомість і правова культура, юридична наука й освіта тощо.

Розглянемо взаємозв'язок кримінально-виконавчого права та інших галузей права.

Кримінально-виконавче та конституційне право. Норми Основного Закону України, які мають найвищу юридичну силу, визначають, зокрема, права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Кримінально-виконавче право має повною мірою враховувати ці та інші конституційні положення. У разі невідповідності будь-якої кримінально-виконавчої норми Конституції України її застосування забороняється. Основоположні права та свободи людини й громадянина кримінально-виконавчим правом сприйнято передусім на рівні регулювання правового статусу засуджених. КВК України наголошує на такому: «Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду» (ч. 2 ст. 7).

Кримінально-виконавче та кримінальне право. Тісний зв'язок цих галузей права є очевидним. Кримінальне право – це галузь матеріального права, система юридичних норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, види злочинів і покарання за їх учинення, а також інші заходи кримінально-правового характеру. Кримінальний закон визначає, зокрема, поняття покарання, види покарань, підстави, умови, межі й порядок

¹⁴ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с..

призначення покарань, а кримінально-виконавче право – порядок та умови їх виконання й відбування. У частині 1 ст. 1 КК України сформульовано завдання цього Кодексу; в частині 2 ст. 50 визначено мету покарання (кара засудженого, його виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами). У свою чергу, КВК України адаптує зазначені мету та завдання до кримінально-виконавчого законодавства України (ч. 1 ст. 1), визначає основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6).

Кримінальне право містить інститут звільнення від покарання та його відбування (розділ XII), а кримінально-виконавче право регламентує питання щодо припинення відбування покарання, а також порядок звільнення від відбування покарання, у тому числі дострокового (розділ V КВК України). Наведеними прикладами тісний взаємозв'язок аналізованих галузей права не вичерпується¹⁵.

Отже, кримінально-виконавче право забезпечує реалізацію приписів кримінального (матеріального) права й у цьому аспекті виконує процедурні функції.

Кримінально-виконавче й адміністративне право. Зв'язок між цими галузями права проявляється передусім у сфері управління установами й органами виконання покарань, проходження служби співробітниками цих органів, застосування ними фізичної сили, спецзасобів і зброї до засуджених. Доволі помітною є «присутність» адміністративного права у кримінально-виконавчих відносинах і під час вирішення питань про відповідальність за правопорушення, що вчиняються засудженими.

Серед багатьох таких правопорушень особливе місце посідає приховане від огляду передавання заборонених предметів особам, яких тримають в умовах ізоляції. Із метою запобігання цим та іншим правопорушенням і злочинам законом у ст. 188 КУпАП встановлено відповідальність за «Незаконну передачу заборонених предметів особам, яких тримають у слідчих ізоляторах, установах виконання покарань». Відповідно до статті 255 КУпАП уповноваженими посадовими особами установ виконання покарань чи слідчих ізоляторів у разі вчинення цього правопорушення складається протокол про адміністративне правопорушення. Зазначену процедуру регламентує Інструкція з оформлення посадовими особами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів матеріалів про адміністративні правопорушення від 08.09.2015 № 1674/5.

Кримінально-виконавче та кримінальне процесуальне право. Ці галузі права пов'язані між собою передусім кримінально-правовими відносинами, які виникають із моменту вчинення злочину. У межах зазначених відносин особа притягається до кримінальної відповідальності, при чому така відповідальність настає на підставі вироку суду, що набрав законної чинності.

Однією з форм реалізації кримінальної відповідальності є відбування винним покарання. Воно призначається судом відповідно до норм

¹⁵ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с..

кримінального процесуального права, а виконання й відбування покарання – це вже сфера дії кримінально-виконавчого права. У статті 4 КВК України встановлено таке: «Підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної чинності, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування».

Загалом органи й установи виконання покарань виконують не лише вироки, а й багато інших судових рішень у кримінальних справах. Тобто, реалізація процесуальної форми здійснюється у межах кримінально-виконавчого права. І, звісно, ця галузь права послуговується понятійним апаратом, розробленим кримінальним правом (зокрема, поняттями кримінальної відповідальності, злочину, покарання і його видів, звільнення від відбування покарання та його видів, примусового лікування)¹⁶.

Відповідно до закону (у тому числі КПК України) в колоніях здійснюється оперативно-розшукова діяльність, основними завданнями якої є пошук і фіксація фактичних даних про злочини й інші правопорушення окремих осіб; ця діяльність здійснюється оперативними підрозділами органів та установ виконання покарань (ст. 104 КВК України).

Таким чином, кримінально-виконавче право та кримінальне процесуальне право єднають інтереси правосуддя.

Кримінально-виконавче й міжнародне право. До джерел кримінально-виконавчого права належать, зокрема, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ст. 2 КВК України). Зазначене положення ґрунтується на Конституції України.

Існує ціла низка конвенцій та інших документів, які визначають міжнародно-правові стандарти поводження із засудженими. Це, зокрема, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, затверджені Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями (Женева, 30.08.1955 р.) – нова редакція цього документа була суттєво оновлена й має іншу назву: «Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються поводження з ув'язненими» («Правила Мандели»), ухвалені на 24-й сесії Комісії ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя (Відень, 18–22 травня 2015 р.); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1984 р.; Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), затверджені Генеральною Асамблеєю ООН (Пекін, 29.11.1985 р.); Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»), ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН (Токіо, 14.12.1990 р.); Європейські пенітенціарні правила, ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 11.01.2006 р., що регулярно оновлюються; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.11.1950 р.).

¹⁶ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с..

Практика Європейського суду з прав людини, діяльність якого належить до предмета міжнародного права, послуговується міжнародно-правовими актами та свідчить про наявність численних проблем у сфері виконання й відбування покарань нашої держави.

У листопаді 1995 р. Україна стала членом Ради Європи. Євроатлантичні прагнення нашої держави зумовлюють, зокрема, реформування вітчизняної пенітенціарної системи, а тому врахування зазначених та інших міжнародно-правових актів у практичній діяльності є обов'язком посадових осіб органів кримінальної юстиції незалежно від того, чи були вони ратифіковані або чи мають статус міжнародних договорів (тобто є документами рекомендаційного характеру)¹⁷.

Кримінально-виконавче право через урахування особливостей статусу засудженого має помітний зв'язок і з іншими галузями права. Це стосується нормативного регулювання різноманітних відносин, що традиційно належать, наприклад, до сфери застосування цивільного, сімейного, трудового, фінансового й інформаційного права; при цьому не залишаються осторонь цивільне процесуальне право й адміністративно процесуальне право. У нормах кримінально-виконавчого права відповідні інтереси засуджених, їх права та обов'язки належно відображено, тобто вони враховують положення зазначених галузей права¹⁸.

3. НАУКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Свого часу в одному із законопроектів поняття «наука» було визначено як «сфера діяльності людини, спрямована на одержання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи чи суспільства тощо) нових знань про навколишній світ, основою якої є збір, постійне оновлення, систематизація, критичний аналіз фактів, синтез нових знань або узагальнень, що описують природні або суспільні явища, які досліджуються, та (або) дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їх перебіг» (проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»» від 14.03.2014 р.).

В юридичній літературі зазначається, що на рубежі 1989–1990 років в Україні назріла об'єктивна потреба уточнити наукові позиції, подолати консервативні та догматичні погляди й переконання, властиві застарілій теорії виправно-трудоного права. Саме з цим моментом і пов'язується початок процесу трансформації виправно-трудоного права у кримінально-виконавче (І. В. Штанько).

Наука кримінально-виконавчого права – це складова юридичної науки, одна з галузей суспільних наук. Її змістом є система знань – поглядів, ідей, концепцій і теорій про порядок виконання й відбування покарань, передбачених КК України, та про застосування пробації.

Предметом науки кримінально-виконавчого права є основні, найбільш загальні закономірності розвитку суспільних відносин, що виникають у зв'язку

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

з реалізацією кримінально-виконавчої функції держави (серед інших до таких відносин належить і діяльність органів та установ виконання покарань), а також пов'язаних із діяльністю органів пробації¹⁹.

Відповідно до цього предмета паспортом наукової спеціальності 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» передбачено перелік основних напрямів досліджень у галузі науки кримінально-виконавчого права. До них (у тому числі не відображених у паспорті спеціальності), зокрема, належать дослідження наукознавчих проблем кримінально-виконавчого права, вивчення кримінально-виконавчого законодавства, його соціальної зумовленості, якості й ефективності, закономірностей і тенденцій розвитку такого законодавства, проблем його вдосконалення; теоретична розробка питань кримінально-виконавчої політики (державної політики у сфері виконання покарань); прогресивна система виконання покарання, вивчення й узагальнення досвіду застосування різних видів пробації (досудової, наглядової, пенітенціарної), дослідження проблем класифікації засуджених із метою індивідуалізації виконання покарань; науковий пошук альтернатив такому виду покарання, як позбавлення волі; дослідження проблем організації добровільної праці засуджених до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства; вивчення проблем організації та функціонування установ, що мають сприяти постпенітенціарній опіці держави щодо звільнених; проблема душпастирської опіки у сфері пенітенціарної діяльності; впровадження новітніх досягнень у галузі тюремної архітектури, тобто розробка споруд, які б відповідали вимогам міжнародних стандартів тримання засуджених та оптимально сприяли б процесу виправлення останніх.

Передумовою вирішення цих питань є логічне вивчення та узагальнення практики застосування кримінально-виконавчого законодавства, а також історії його розвитку. До актуальних проблем науки кримінально-виконавчого права, яка їх вивчає, належать також проблеми кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування в інших країнах (порівняльне правознавство). Особлива увага приділяється дослідженню міжнародно-правового потенціалу регулювання пенітенціарних відносин (йдеться передусім про міжнародні стандарти поведінки із засудженими та їх утілення у практику виконання покарань)²⁰.

Завданнями науки кримінально-виконавчого права є, зокрема, вирішення фундаментальних і прикладних проблем у сфері реалізації кримінально-виконавчої функції держави, розробка сучасних виправних моделей та їх упровадження в практику виконання покарань і забезпечення нормотворчої та науково-педагогічної діяльності новітніми результатами досліджень. Загалом визначення завдань будь-якої науки зумовлено її предметом.

Теоретико-прикладне значення науки кримінально-виконавчого права полягає в тому, що вона виконує такі функції: методологічну, надаючи рекомендації щодо найбільш доцільної організації процесу виконання й

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

відбування кримінальних покарань; двоєдину виховну функцію – стосовно засуджених і суспільства; конструктивну функцію синтезу знань та уявлень (і, власне, здійснює їх систематизацію) про сферу виконання покарань та інших примусових заходів, що не є покаранням, а також застосування пробації.

Отже, соціальна роль науки кримінально-виконавчого права зумовлюється необхідністю організації вивчення й підвищення ефективності кримінально-виконавчого права, прогнозування розвитку кримінально-виконавчої системи України та практики виконання покарань.

Викладене означає, що предмет науки кримінально-виконавчого права є ширшим за предмет кримінально-виконавчого права як галузі права.

Наразі до злободенних слід віднести проблему пізнання «тюремного населення». А що ми знаємо про засуджених до позбавлення волі? Спеціальний перепис засуджених за часів незалежної України не проводився жодного разу. Давно настав час здійснити в Україні пенітенціарний перепис засуджених до позбавлення волі й осіб, які тримаються під вартою ²¹.

Спеціалісти зазначають, що за результатами такого перепису можна розраховувати на отримання вичерпної характеристики осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, а саме:

- соціально-демографічні дані (стать, вік, громадянство, освіта, вид занять, сімейний стан, стан здоров'я і т. ін.);
- кримінально-правові та кримінологічні дані (судимість, вид покарання, вчинення злочину у співучасті, суспільна небезпечність і характер вчиненого злочину, відбутий строк, підстави звільнення від покарання і т. ін.);
- кримінально-виконавчі дані (характеристика засудженого, кількість стягнень і заохочень, забезпечення роботою, матеріально-побутові умови відбування покарання, отримання посилок і передач, надання побачень і т. ін.).

Отже, будуть, зокрема, отримані відомості про наявність у засуджених соціально небезпечних захворювань (наприклад, туберкульоз, венеричні захворювання, СНІД, наркоманія). Це має неабияке значення для реалізації адекватної політики у сфері охорони здоров'я населення. Сьогодні як ніколи важливо мати інформацію не лише про зайнятість засуджених суспільно корисною працею, а й про вплив цього показника на їхню поведінку в місцях позбавлення волі. До вагомих в аспекті ресоціалізації та соціальної адаптації належить характеристика соціально корисних зв'язків засуджених: наявність сім'ї, побачень із родичами, одержання посилок і передач, користування правом на телефонні розмови та виїзд засуджених за межі УВП.

Практичний інтерес становлять відомості про строки перебування осіб під вартою в слідчих ізоляторах й інтенсивність проведення з ними слідчих дій: такий аналіз є істотним в аспекті вирішення питання про скорочення строків тримання осіб під вартою, у тому числі на стадії судового розгляду кримінального провадження.

Результати зазначеного перепису можуть слугувати визначенню науково обґрунтованих напрямів подальшого реформування кримінально-виконавчої

²¹ Там само.

системи України і, звісно, розвитку юридичної науки. Загалом матеріали перепису стануть необхідною підставою для ухвалення виважених законодавчих і практичних рішень у сфері боротьби зі злочинністю, зокрема з питань виконання покарань, ресоціалізації та соціальної адаптації осіб, які відбували покарання. Пенітенціарний перепис має започаткувати постійний, системний моніторинг проблем виконання покарань в Україні.

До сучасних завдань кримінально-виконавчої науки належить дослідження й вирішення міждисциплінарних проблем, зумовлених російською агресією, окупацією та анексією частини території України (новостворені проблеми)²².

Зокрема, про необхідність перегляду після повернення Україною загарбаних агресором територій так званих вироків та інших судових рішень у кримінальних провадженнях псевдореспублік («ДНР» і «ЛНР»), а з цим пов'язана подальша доля багатьох наших співвітчизників. Тема такого обговорення – «надзвичайно важлива, надзвичайно глибока і надзвичайно важка» (В. Т. Малярєнко). Тому для спеціалістів (у тому числі в галузі пенітенціарної науки) завдання щодо прогнозування й моделювання можливих у майбутньому подій, процесів і зумовлених ними кримінально-правових та кримінально-виконавчих ризиків має бути серед пріоритетних.

Із цього приводу доречно знову пригадати «Rule of Law Checklist» (про нього йшлося у першому підрозділі під час розмежування понять «право» й «законодавство»). «Мірило правовладдя» має стати настільною книгою кожного судді, прокурора, слідчого й, звісно, Президента України, народних депутатів України, урядовців і всіх інших посадових осіб, причетних до правотворчості, правозастосування або ж ухвалення політичних рішень.

Вивчення та застосування цього документа в науковій діяльності слід визнати важливим завданням учених юристів. Актуальність зазначеного завдання посилюється ще й таким його положенням: «30. Мірило є ні вичерпним, ні остаточним: його мета – охопити стрижневі елементи правовладдя. З часом Мірило може зазнати змін та розвитку, щоб охопити інші аспекти чи набути подальшої деталізації. Можуть виникнути нові питання, що обумовлюватимуть його перегляд. Тому Венеційська Комісія регулярно здійснюватиме оновлення Мірила».

Розмірковуючи творчо, для науковців це означає, що з урахуванням національних особливостей і сучасних викликів на теоретичному рівні необхідно провести масштабне міждисциплінарне дослідження, у межах якого слід оцінити універсальне значення та практичний потенціал «Мірила правовладдя» в усіх сферах правовідносин і визначити перспективи його подальшого вдосконалення. Важливо дійти об'єктивного висновку про сучасний стан дотримання принципу верховенства права в Україні.

Результати такої ініціативи можуть бути враховані у процесі коригування документа Венеційською Комісією, тобто матимуть міжнародно-правове

---

²² Там само.

значення. Окрім того, необхідно підготувати Національний коментар «Rule of Law Checklist»²³.

З-поміж інших складових у пропонованому дослідженні й коментарі має набути виразного характеру пенітенціарна проблематика²⁴.

Із метою всебічного та якісного пізнання проблем, пов'язаних із виконанням і відбуванням покарань засудженими, наука кримінально-виконавчого права послуговується певними методами дослідження. Метод – це спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності. Серед наукових методів дослідження виокремлюють, зокрема, діалектичний, системно-структурний, догматичний (його ще називають формально-логічним або власне юридичним), соціологічний, історико-правовий і порівняльно-правовий (компаративістський) методи.

Наука кримінально-виконавчого права є тісно пов'язаною з іншими юридичними науками, передусім із кримінальним правом і кримінальним процесом, адміністративним правом, міжнародним правом, з кримінологією та криміналістикою. Доктринальні здобутки кримінально-виконавчого права ґрунтуються, зокрема, на результатах досліджень у галузях педагогічної науки, психології, психіатрії й судової медицини, оскільки в них розглядаються певні питання, які досліджує пенітенціарна наука.

Ознайомлення з результатами сучасних пенітенціарних досліджень свідчить про те, що вітчизняна кримінально-виконавча наука, як стверджують фахівці, «поки що не є остаточно завершеною і цілком оформленою». Водночас окремі науковці вважають, що після здобуття Україною незалежності «досить інтенсивно розпочалась підготовка кандидатських та докторських дисертацій із проблем кримінально-виконавчого права», тоді як інші спеціалісти не поділяють такого оптимізму й роблять висновок, що «наука кримінально-виконавчого права зайшла в глухий кут». Також відзначається, що криза сфери виконання кримінальних покарань в Україні «зумовлена й певним призупиненням розвитку науки кримінально-виконавчого права»²⁵.

Точаться дискусії і щодо розуміння процесу виконання кримінальних покарань. Виокремлюють дві основні концепції цього процесу: 1) виправну, що ґрунтується на ідеї поєднання покарання з виправно-трудовим впливом і ставить за мету виправлення й ресоціалізацію засуджених; 2) кримінально-виконавчу, згідно з якою виконання покарання полягає у здійсненні властивих йому правообмежень, а сутністю діяльності з виконання покарання виступає реалізація кари.

Загалом, на нашу думку, предмет такої дискусії слід визнати надуманим, оскільки процес виконання кримінальних покарань за згаданими концепціями

²³ Музика А. А. Rule of Law Checklist: світоглядна практична ідея верховенства права // Кримінальне право в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25.05.2018 р.). Одеса : НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 43–45.

²⁴ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.

²⁵ Там само.

штучно розривається на дві, ніби суперечливі складові, хоча насправді останні – взаємозалежні елементи єдиного цілого. Це, звісно, не означає заперечення необхідності подальшого вдосконалення пенітенціарної практики виконання кримінальних покарань. Натомість ми згодні з тим, що сучасні проблеми кримінально-виконавчого права певною мірою ускладнюються радянським спадком окремих положень як постулатів теоретичних основ виконання покарань, розроблених наукою виправно-трудоного права.

Свого часу значний внесок у розвиток пенітенціарної науки зробили науковці Київського юридичного інституту (раніше називався Київський інститут внутрішніх справ) Київського національного університету внутрішніх справ. Історія його становлення була започаткована ще в 1975 р²⁶.

4. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ЯК НАВЧАЛЬНА ЮРИДИЧНА ДИСЦИПЛІНА

За визначенням спеціалістів у галузі педагогіки, навчальна дисципліна – це «науково обґрунтована система знань, навичок і вмінь, яку відібрано для вивчення в різноманітних освітньо-виховних системах. Конкретний перелік і взаємозв'язки предметів визначаються навчальними планами, структуро логічними схемами підготовки відповідних фахівців» (В. В. Ягупов).

Навчальна дисципліна «Кримінально-виконавче право» вивчається у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Вона ґрунтується на чинному законодавстві України, творчих здобутках пенітенціарної, кримінально-правової та інших юридичних наук, а також на досягненнях педагогічних, психологічних, соціологічних, політичних, філософських і багатьох інших наук. Предметом її вивчення є, зокрема, проблеми становлення кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права, основні теоретичні положення пенітенціарної доктрини та проблеми практики виконання покарань, система кримінально-виконавчого законодавства та кримінально-виконавчі правовідносини, юридична регламентація правового становища суб'єктів та інших учасників кримінально-виконавчого процесу, система кримінально-виконавчого впливу, його види й засоби виправлення та ресоціалізації, міжнародне співробітництво у сфері виконання покарань, система органів та установ виконання покарань України, правове регулювання й порядок виконання усіх видів кримінальних покарань, звільнення від відбування покарання та постпенітенціарний вплив. Основні завдання вивчення

дисципліни «Кримінально-виконавче право»: здобути системні знання в галузі правового регулювання виконання різних видів кримінальних покарань, а також оволодіти навичками їх застосування в практичній діяльності. При цьому використовуються такі форми навчального процесу, як лекції, семінарські, практичні, самостійні й індивідуальні заняття, а також навчальна практика та стажування.

Система курсу навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» обумовлюється системою кримінально-виконавчого права як галузі права та

²⁶ Кримінально-виконавче право України: підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с..

законодавства. Отже, навчальна дисципліна складається із двох частин – Загальної та Особливої у яких всебічно розглядаються теоретичні та прикладні питання науки²⁷.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Кожна галузь права, у тому числі й кримінально-виконавче право, закріплює у своїх інститутах і нормах цілі, принципи, стратегію, напрями, основні засоби і методи політики держави в тій чи іншій сфері. Відповідно і кримінально-виконавче право закріплює у своїх нормах основні положення політики держави у сфері виконання покарань. Разом із тим кримінально-виконавче право не є пасивним реєстратором державної політики. Воно має власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика. Стверджувати це дозволяє закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права.

Кримінально-виконавче право є сукупністю забезпечених силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів і установ виконання покарань, визначають порядок виконання та умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

Поняття кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчого законодавства не збігаються, хоча КВК України і є формою кримінально-виконавчого права, але не єдиною. Норми кримінально-виконавчого права містяться не лише у кримінально-виконавчому законодавстві, а й в інших галузях законодавства, наприклад, у законах про вибори, у пенсійному законодавстві тощо.

Кримінально-виконавче право є самостійною галуззю права, що характеризується власним предметом і методом правового регулювання, а також системою норм.

Предмет кримінально-виконавчого законодавства входить до предмета правового регулювання кримінально-виконавчого права як галузі права. Предметом регулювання кримінально-виконавчого права й законодавства насамперед є діяльність органів і установ виконання покарань. Це впливає з п. 14 ст. 92 Конституції України. Крім того, ч. 1 ст. 1 КВК України уточнює: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань».

Методом правового регулювання у кримінально-виконавчому праві є метод владного наказу.

Завдання для самостійної роботи до Теми 1:

1. Основні наукові школи науки кримінально-виконавчого права.

---

²⁷ Там само.

2. Процес виконання всіх видів кримінальних покарань як найважливіша пізнавальна проблема для науки кримінально-виконавчого права.
3. Сучасні підходи до визначення джерел кримінально-виконавчого права України, їх значення для правозастосування.
4. Кримінально-виконавча політика України.
5. Кримінально-виконавче право: поняття, предмет, метод та завдання.
6. Принципи кримінально-виконавчого права.
7. Загальногалузеві принципи кримінально-виконавчого права.
8. Кримінально-виконавчі правовідносини.

Індивідуальні завдання до Теми 1:

1. Виправна парадигма процесу виконання кримінальних покарань.
2. Кримінально-виконавча парадигма процесу виконання кримінальних покарань.
3. Поняття пенітенціарної злочинності та її основні характеристики.
4. Запобігання пенітенціарній злочинності.
5. Міжгалузеві принципи кримінально-виконавчого права.
6. Галузеві принципи кримінально-виконавчого права.
7. Кримінально-виконавче право і суміжні галузі права, зв'язок і відмінність між ними.
8. Кримінально-виконавче право і кримінально-виконавче законодавство: його мета та завдання.

ТЕМА 2. ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ (6 години)

План

1. Проблеми оптимізації процесу виконання покарань в Україні.
2. Зарубіжний досвід виконання покарань.
3. Загальна характеристика правового статусу засуджених.
4. Основні права й обов'язки засуджених.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Таволжанський О. В., Приходько В. Ю. Особливості адаптації національної системи покарань до європейських стандартів. *Право та інновації*. 2020. № 2. С. 87–92.
2. Як зробити в'язниці кращими в світі. Досвід Норвегії. URL: <http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusknikvprogrami/yak-zrobitivyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-norveg> .
3. Європейські тюремні правила. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1436376341337866 .
4. Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#top> .
5. Таволжанський О. В., Проценко О. А., гуманізація системи виконання покарань як запорука виправлення засуджених. *Право та інноваційне суспільство*. № 1 (16) 2021. С 113-118.
- 6 Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> .
11. Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> .
12. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Дата звернення 10.08.2023р.).

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є правовий статус засудженого, загальний правовий статус громадянина, спеціальний правовий статус, індивідуальний правовий статус, міжнародний правовий статус, суб'єктивне право засудженого, законні інтереси

засудженого, юридичний обов'язок засуджених²⁸. Крім, цього система відносин, що складається між засудженими і органами пробації та установами виконання покарань з приводу організації відбування покарання, вибору напрямів, засобів і методів впливу на засуджених. А також умови, у яких відбувається виправлення особи та її ресоціалізація²⁹.

ВСТУП

Проблеми зменшення кількості осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, запобігання злочинності, а також ефективного виправлення засуджених – ключові для будь-якої системи виконання покарань. Для вирішення наведених питань у багатьох державах світу, зокрема в країнах Європейського Союзу, давно функціонує пробація. На міжнародному рівні прийнято ряд нормативно-правових актів, що стосуються цієї сфери і покликані гуманізувати ставлення до засуджених. Усвідомлюючи необхідність ефективного виправлення та ресоціалізації засуджених, у державах Європейського Союзу вже давно функціонує пробація, а органи влади цих країн розробили правову основу та запровадили велику кількість державних програм у цій сфері з метою досягнення цілей, для яких і було запроваджено функціонування пробації. Україна знаходиться лише на етапі становлення системи пробації, яка б відповідала ідеї гуманізму³⁰.

1. ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ.

Основна роль у перевихованні засуджених відіграє саме покарання, яке має каральні та виховні властивості. Система покарань України передбачає 12 видів покарань. Кримінально-виконавчий кодекс групує їх на два види за ознакою пов'язаності із позбавленням волі. Це доволі широкий перелік, якщо зважати на систему покарань європейських країн, які переважно мають лише два види покарання – позбавлення волі та штраф. Така нерозгалужена система покарань має суттєві переваги: по-перше, це полегшує роботу суддів, по-друге це полегшує роботу виконавчих органів і спрощує саму систему їх організації. Ефективна робота суддів та виконавчих органів дуже важливі для того аби покарання справило виховний вплив на засудженого. Крім того про необхідність спрощення системи покарань свідчить і той факт, що багато із передбачених Кримінальним кодексом України видів покарань, багато не застосовуються на практиці і є неефективними. Наприклад виправні роботи, що полягають у відбуванні за місцем роботи засудженого і стягненні із суми його заробітку відрахувань в дохід держави у розмірі від десяти до двадцяти відсотків.

²⁸ Кримінально-виконавче право України : підручник: ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.

²⁹ Таволжанський О. В., Проценко О. А. Гуманізація системи виконання покарань як запорука виправлення засуджених. Право та інноваційне суспільство. № 1 (16) 2021. С 113-118.

³⁰ Таволжанський О. В., Проценко О. А. Гуманізація системи виконання покарань як запорука виправлення засуджених. Право та інноваційне суспільство. № 1 (16) 2021. С 113-118.

Такий розмір стягнень часто несуттєвий і не справляє належного карального впливу на засудженого. Крім того в умовах поширеної безробіття його фактично неможливо застосувати. При реформуванні системи покарань важливим є комплексний підхід, який включатиме вивчення іноземного законодавства, практики суду, позитивних і негативних результатів застосування окремих видів покарань за конкретні злочини, також необхідно враховувати наявну систему пенітенціарних органів України та стан установ виконання покарань³¹.

Талвожанський О. В. та Приходько В. Ю. наголошують на необхідності зміні механізму призначення штрафів та визначення його розміру. Суди мають орієнтуватися на майновий стан та особу засудженого. Несправедливо застосовувати штраф до осіб, які можуть собі дозволити сплатити державі великий штраф і невідчути ніяких фінансових обмежень при цьому.

Таким чином не реалізується головна мета покарання – виправлення особи, щоб вона зрозуміла, що вчинення злочину тягне за собою негативні наслідки. Також не можна призначати штраф, який ставить родину засудженого у надто скрутне становище і унеможлиблює нормальне життя, залишаючи їх без засобів існування [1, с. 87-92].

Щодо покарання у вигляді позбавлення волі, то слід звернути увагу на якісні умови його відбування. Якщо кримінально-виконавче законодавство з часів УРСР зазнавало безліч змін, то «радянські» установи, в яких особи відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, майже не модернізувалися. Їх стан не відповідає сучасним умовам для життя, оскільки більша частина з них потребують капітального ремонту. Відбування покарання в поганих умовах з одночасним порушенням прав людини, тягне за собою не тільки неможливість виправитися особі, а також сильну і часто невинуватну деформацію свідомості [1, с. 87-92]. Стан установ відбування покарань в Україні має настільки незадовільні умови, що перебування в них порушує основні права людини, передбачені Європейською Конвенцією з прав людини. Це підтверджує безліч рішень ЄСПЛ, зокрема «Бакчигов проти України», «Невмержицький проти України», «Гавула проти України», «Салахова та Іслямової проти України» тощо. У цих рішеннях встановлено факт таких порушень: поганий стан установ, неналежне медичне обслуговування, тримання хворих і здорових осіб в одній камері, перевищення допустимої кількості осіб, які можуть триматися в одній камері, а також часті випадки примушування до голодування і фізичне насильство над засудженими з боку працівників установ. Створення для засудженого таких умов і неналежне поводження з ним нівелює виховний ефект покарання, натомість розвиває ньому почуття злоби та несправедливості³².

Сумнівним є такий підхід до відбування покарання у вигляді позбавлення волі, який передбачає надмірну ізоляцію особи. Відомо, що у європейських країнах засуджені мають значно менші обмеження у спілкуванні. У приклад прийнято ставити пенітенціарну систему Норвегії, оскільки кількість

³¹ Талвожанський О. В., Проценко О. А. Гуманізація системи виконання покарань як запорука виправлення засуджених. Право та інноваційне суспільство. № 1 (16) 2021. С 113-118.

³² Там само.

рецидивістів там становить лише 15% (в Україні близько 30%), натомість умови відбування покарань дуже сприятливі та мінімально обтяжливі. Так у Норвегії існує практика надання відпусток ув'язненим. При цьому умови їх отримання не виняткові, а навпаки такі, що роблять відпустки звичайною частиною відбування покарання. Необхідно лише відбутися 1/3 покарання і перебувати у в'язниці протягом 4 місяців. Крім цього, на постійній основі засуджені можуть мати побачення щотижня протягом однієї години [2]. Під тримання соціального життя для ув'язнених, нехай і в обмеженому вигляді, але необхідне для виправлення особи. Обмеження має бути таким, аби засуджений відчув каральний вплив, але усвідомив, за що саме його обмежили, і зрозумів чому це необхідно.

Так, у п. 102 ЄТП зазначається: поза правилами, які застосовуються до всіх ув'язнених, режим для засуджених ув'язнених мусить бути спрямований на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів. Ув'язнення з позбавленням волі саме по собі є покаранням, і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням [3]. Мета покарання, це виправити людину, аби вона могла стати повноцінним прийнятим членом суспільства і прийняти його у відповідь із усіма його правилами співжиття. Доволі важко досягти такої мети, відсторонюючи людину від соціуму, викликаючи у неї почуття відторгнення. Позбавлення можливості спілкування та обміну інформації робить людину асоціальною, натомість її активне включення в ці процеси сприяє перевихованню та прийняттю цінності суспільних установ, порушених раніше³³.

Для того аби покарання позитивно вплинуло на засудженого, необхідно проводити з ним виховні, освітні та соціальні роботи в період відбування покарання. Такі заходи здійснюють не тільки виховний вплив, але й сприяють майбутній ресоціалізації засудженого. Для цього влада багатьох країн прагне зменшити негативний вплив тюремного ув'язнення, як перший крок до полегшення адаптації ув'язнених до життя в суспільстві. Насамперед, це стосується удосконалення режиму виконання-відбування покарань, де акцент має ставитись не на покаранні особи, а на поверненні особи в суспільство. Режим відбування покарання має сприяти формуванню соціальних відносин, бо саме соціальні навички, знання та здібності повинні сприяти законослухняному способу життя після звільнення. Виховний вплив, орієнтований лише на придушення, нейтралізацію негативних якостей особи, також малоефективний, як і вседозволеність. Із цього приводу досить влучно зазначав С. Л. Рубінштейн, що хто хоче виправити недоліки людини, повинен розуміти і її достоїнства, хоча б потенційні, тобто ті властивості, які можуть бути перетворені в достоїнства при належному спрямуванні в ньому сил [4, с. 14].

Виправлення та реабілітація засуджених в Україні проводиться неефективно, цим процесам не приділяється належна увага. Про це говорить той факт, що зростає кількість засуджених, які не мають професії, освіти, соціально корисних зв'язків. Саме серед них залишається високий рівень рецидиву. Для пенітенціарної системи мають розроблятися реабілітаційні програми різного

³³ Там само.

спрямування, оскільки вони будуть застосовуватися індивідуально до кожного засудженого, на вирішення його проблем. Програма повинна орієнтуватися на існуючі проблеми ув'язнених, тому повинен бути різний підхід для ресоціалізації певних груп ув'язнених (тих, які мають психічні відхилення, наркозалежних, які не мають освіти або спеціальності, жінок з дітьми і т. д.). Індивідуальний підхід важливий у системі відбування покарання. Так чинне законодавство передбачає складання індивідуального плану роботи із засудженою особою. У ньому зазначаються зокрема: наглядові заходи, соціально-виховні заходи, інформація про консультативну та психологічну допомогу, заходи сприяння у вирішенні соціальних питань, працевлаштуванні, залученні до навчання, заходи індивідуально-профілактичної роботи та інше [5].

Проте такий підхід має не лише прописуватися у нормативних актах, а й втілюватися на практиці. При цьому зміст виховних, реабілітаційних, психологічних програм повинен відповідати характеру соціальної деформації засудженого. Вони мають робити вільний час засудженого корисним. У США такі програми створюються психіатрами, психологами, соціальними працівниками, викладачами, вихователями при діагностичних центрах. Метою соціально-виховних заходів є: дослідження й опис особливостей особистості засуджених, моделей їх поведінки в різних ситуаціях, створення дієвих механізмів впливу на них для виправлення, «соціального відновлення особистості», «підготовки кожного в'язня до прийняття відповідальності за свою подальшу поведінку, і до того, щоб він міг співвідносити свою поведінку з вимогами закону» [4, с. 78]. Т. А. Денисова зазначає, що соціально-виховна робота – це один із основних заходів трудового, морального, правового, культурного і фізичного виховання засуджених до позбавлення волі, спрямованих на викорінювання у свідомості правопорушників асоціальних поглядів, пере-конань, інтересів і звичок, на виховання їх у дусі точного виконання законів, чесного ставлення до праці, поваги до норм моралі і моральності, на підвищення їхньої свідомості і культурного рівня, розвиток корисної ініціативи, а також дбайливого ставлення до державної власності [6, с. 288]. Отже, соціально-виховна робота це комплекс заходів різного спрямування, вона передбачає активну участь як засудженого так і пенітенціарних органів, проте вона необхідна для досягнення головних цілей покарання³⁴.

Ключовими елементами соціально-виховної роботи є залучення до суспільно-корисної роботи та освіта. Навчання безпосередньо впливає на особистість, зокрема змінює погляди, цінності, поведінку, звички тощо, Навчання розвиває позитивні якості, такі як відповідальність, дисциплінованість, цілеспрямованість, та уміння раціонально використовувати свій час і долати перешкоди. Великобританія одна із перших впровадила повноцінну освітню адаптацію засуджених у виправних установах. Кожен ув'язнений в Великобританії має право отримати освіту; у всіх в'язницях розроблені освітні програми вечірніх занять і створені умови для здобуття про-фесійної освіти. В

---

³⁴ Там само.

умовах кримінально-виконавчої системи діють загальнодержавні соціальні програми по ліквідації безробіття (для профілактичних цілей).

Відповідно до них безробітним надається можливість набути професійних навичок. Для молоді, вагітних жінок, інвалідів та інших категорій громадян існують окремі програми і курси, тобто робота з ними ведеться за індивідуальними програмами. У в'язницях і колоніях проводиться роз'яснювальна робота в рамках програми «Планування звільнення». Співробітники кримінально-виконавчої системи дають засудженим вичерпну інформацію з питань навчання, працевлаштування, житла [7, с. 55]. Загальновідомо, що звільненні особи із судимістю мають складності із працевлаштуванням. Це дуже негативно відображається на способі їх життя після звільнення. Ресоціалізація засудженого ставиться під серйозну загрозу, оскільки він втрачає можливість законно здобувати засоби на існування та відчуває пригніченість, несприйняття суспільством. Впровадження освіти, зокрема професійної освіти в установах виконання покарання має на меті полегшити процес працевлаштування особи після звільнення, зробити його корисним у суспільстві. Проте ця проблема складна, і серед інших заходів вирішення потребує також створення робочих місць, зміну ставлення роботодавців до осіб із судимістю тощо. Зарубіжний досвід показує, що ситуацію можна по-кращити, якщо залучати до процесу працевлаштування засуджених громадські організації, як у Франції, чи волонтерів, як у Англії ³⁵.

Наразі в Україні право на освіту засуджених забезпечується 103 загальноосвітніми навчальними закладами, в той час як самих установ нараховується 183. Окрім загальної освіти необхідне повноцінне впровадження і професійно-технічної освіти в установах виконання покарань із можливістю вибору засудженими спрямування. Влада вже здійснила деякі кроки у напрямі забезпечення освіти засудженим.

З травня 2020 Департамент з питань виконання кримінальних покарань почав співпрацювати з Українським центром оцінювання якості освіти у напрямку врегулювання питання проведенням ЗНО для осіб, засуджених до позбавлення волі та осіб, узятих під варту. В результаті з 24 липня 2020 року стартувала додаткова сесія ЗНО для ув'язнених. Проте для вирішення освітнього питання засуджених потрібні значніші реформи і суттєві економічні вкладення. Позитивним є досвід Іспанії, де участь у навчальних, освітніх, культурних програмах, реабілітаційних програмах чи терапевтичному лікуванні встановлюється для засудженого як один із обов'язків, що є частиною пробаційних заходів.

Крім вказаних напрямів удосконалення системи виконання покарань, економічних вкладень потребує також медичне забезпечення в установах виконання покарання. Зокрема такі її види як: замісна підтримувальна терапія, профілактична, лікувально-діагностична та реабілітаційна медична допомога, наркологічна допомога та підтримувальне лікування. Для забезпечення права засудженого на медичне обслуговування доцільно провести оптимізацію

---

³⁵ Там само.

ліжкового фонду. Це дозволить також ефективно розподілити штатний розпис медичних працівників. Вказані заходи актуальні в умовах пандемії та з огляду на те, що 2018 року перестали функціонувати дві лікарні: Багатопрофільна лікарня для засуджених при Райківській виправній колонії № 73 в Житомирській області та Спеціалізована туберкульозній лікарні для засуджених при Кременчуцькій виправній колонії № 69 у Полтавській області. За статистикою міністерства юстиції України, серед засуджених зростає кількість хворих на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію та інші епідемічні хвороби. Це є наслідком вже розглянутих проблем у їх сукупності: по-перше через нехватку місць, по-друге через несвоєчасну та неякісну медичну допомогу. З огляду на наявну проблему, слід ввести посаду лікаря-статиста, який би стежив за ситуацією із захворюваністю серед засуджених та вносив дані в електронний реєстр. Електронні реєстри – не тільки зручний спосіб фіксування діяльності, а й ефективний механізм контролю. Для полегшення роботи медичних працівників можна впровадити такі реєстри медичного статистичного обліку, обліку лікарських засобів та виробів медичного призначення. А внесення історії хвороби засуджених до електронних реєстрів, зокрема до медичної системи E-Health, дасть змогу закладам охорони здоров'я ефективно надати допомогу вже після звільнення осіб. Належне медичне обслуговування засуджених є однією із складових гуманізації системи виконання покарань. Вона забезпечує право людини на охорону здоров'я. Нехтувати цим правом засудженої особи недопустимо, оскільки для того аби особа бажала виконувати закони держави і вважала себе її частиною, вона повинна відчувати підтримку і піклування з боку держави. До того ж здорові громадяни здатні в повній мірі нести громадський обов'язок та бути корисними суспільству³⁶.

3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ.

Усі особи, які потрапляють у сферу регулювання відносин, що виникають під час виконання покарань, мають певний правовий статус. Відповідно, можна говорити про правовий статус засудженого, персоналу органів та установ виконання та близьких родичів засудженого. Серед них на особливу увагу заслуговує правовий статус засуджених.

Особи, які відбувають покарання, як громадяни держави володіють правами та свободами, які згідно зі статтею 3 Конституції України³⁷ визнаються найвищою соціальною цінністю. Це зумовлює наявність особливих вимог до нормативно-правових актів, що закріплюють правовий статус засуджених, до обмежень їх загально цивільних прав і свобод. Крім того, закріплення правового статусу засуджених визначає одночасно встановлення меж і форм діяльності персоналу органів та установ виконання покарань, тобто гарантію забезпечення законності в їхній діяльності³⁸.

³⁶ Там само.

³⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

³⁸ Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у К82 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. – 2018. – 364 с.

Виконання засудженими покладених на них обов'язків і реалізація прав, що їм належать, і законних інтересів утворюють той правовий режим відбування покарання, який становить основу для досягнення поставлених перед покаранням цілей. Ретельна регламентація правового статусу засуджених являє собою важливий інструмент їх правового та морального виховання, прищеплення поваги до закону, прав і законних інтересів інших осіб.

Закріплення в Конституції України основ правового статусу засуджених має важливе не лише юридичне, а й політичне, практичне та виховне значення. У соціально-політичному аспекті визнання засудженого суб'єктом усіх прав, свобод та обов'язків характеризує сучасний підхід нашої держави до покарання, його мети й місця в системі соціального контролю.

Із метою конкретизації частини 3 ст. 63 Конституції України³⁹ в Кримінально-виконавчому кодексі (КВК) України питанням правового становища засуджених присвячено самостійний розділ, і це дозволило чітко зафіксувати правові межі статусу засуджених. У зв'язку з цим за основу був узятий правовий статус громадянина України, а потім шляхом обмежень, установлених кримінальним, кримінально-виконавчим та іншими галузями законодавства нашої держави, визначено правовий статус засудженого.

Глава 2 КВК України «Правовий статус засуджених»⁴⁰ відображає загальну спрямованість кримінально-виконавчого законодавства на найбільш повну реалізацію прав і свобод людини та громадянина, приписів і рекомендацій міжнародних стандартів із прав і свобод людини взагалі та засуджених зокрема в процесі відбування ними покарання. Зазначена глава визначає особливості правового статусу засуджених як різновиду спеціального статусу громадянина в Україні, а також і ті особливості, які є спільними для всіх засуджених незалежно від виду кримінального покарання.

Зокрема, згідно з частиною 1 ст. 7 КВК України⁴¹ держава поважає й охороняє права, свободи та законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення й ресоціалізації, соціальну та правову захищеність і їх особисту безпеку. Це означає, що права та свободи засуджених можуть бути обмежені лише вироком суду й тільки тією мірою, яку визначено передусім кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством та іншими галузями законодавства. Інші права та свободи засуджених поширюються на них у повному обсязі.

Згідно з КВК України правовий статус засуджених визначається законами України за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, виходячи з порядку й умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

У частині 3 ст. 7 КВК України⁴² зафіксовано, що правовий статус засуджених іноземців та осіб без громадянства визначається законами України, а

³⁹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

⁴¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

⁴² Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

також міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Такий підхід найбільшою повною мірою відповідає тексту частини 3 ст. 63 Конституції України⁴³, в якій передбачено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, які визначено законом і встановлено вироком суду⁴⁴.

На підставі викладеного правовий статус засудженого слід розуміти як систему прав, свобод та обов'язків громадянина, закріплених у Конституції України й інших законодавчих і підзаконних актах, з обмеженнями, які визначено законом і встановлено вироком суду.

Зазначене визначення правового статусу засудженого, можна віднести до різновидності спеціальних (родових) статусів – сукупності ознак, що характеризує правове положення певної категорії громадян, які об'єднуються за якоюсь конкретною ознакою. У цьому випадку такою ознакою буде засудження до конкретного виду покарання й обов'язок відбувати цей вид покарання.

В юридичній літературі правовий статус особи розглядається на трьох рівнях: як загальний статус громадянина України, спеціальний та індивідуальний (конкретний) статуси. Така теоретична формула може бути покладена в підґрунтя аналізу правового статусу і засуджених, оскільки він являє собою правовий статус окремої групи громадян, об'єднаних за такою видовою ознакою, як відбування конкретного виду покарання, тобто різновиду спеціального статусу особи в Україні. При цьому необхідно підкреслити рухомість правового статусу, що змінюється в разі його переходу із загального (конституційного) в спеціальний, а із спеціального – в індивідуальний.

Загальний правовий статус громадянина є єдиним для всіх членів суспільства, це ті права й обов'язки, які закріплено в Конституції, характерні для всіх і кожного. Усі громадяни України, в яких би конкретних правовідносинах вони не перебували (у тому числі й під час відбування кримінальних покарань) і які б професійні функції не виконували, перебувають в однаковому правовому статусі, володіють рівними правами й можливостями, включно з рівними правами вступати в різні передбачені законом правовідносини.

Зміст загального правового статусу розкривається через загальні права й обов'язки, які можуть бути набуті й реалізовані будь-яким громадянином незалежно від групових особливостей, соціального, сімейного, статевого, вікового та майнового положення.

Спеціальний правовий статус розуміють як сукупність спеціальних прав та обов'язків тієї чи іншої групи осіб, об'єднаних якимись специфічними рисами їх становища.

До змісту спеціального статусу в юридичній літературі належать дві групи прав та обов'язків:

1) права й обов'язки, які конкретизують, деталізують або доповнюють права й обов'язки загального статусу громадянина, а також права й обов'язки,

⁴³ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁴ Там само.

які частково дублюють, повторюють конституційні; 2) спеціальні права й обов'язки ⁴⁵.

Однак запропоновану вище конструкцію спеціального правового статусу громадян не повною мірою можна віднести до спеціального правового статусу засуджених. Не випадково специфіка правового статусу цієї категорії громадян є такою, що деякі автори, на нашу думку, цілком обґрунтовано ставлять його на особливе місце в системі спеціальних статусів особи в суспільстві. Такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки права й обов'язки засудженого, які належать до змісту загального статусу громадянина, не стільки конкретизуються, деталізуються чи доповнюються, скільки суттєво обмежуються, з метою досягнення цілей і завдань покарання.

Важливим компонентом правового статусу засуджених, що надає йому особливого характеру, є його спеціальні права. Особливості цих спеціальних прав полягають у їхній особливій юридичній природі.

Особливість ознак спеціальних прав засуджених порівняно з іншими правами громадян України полягає у такому:

- по-перше, ці права не мають аналогів у загальногромадянському правовому статусі, відрізняються самостійним характером, оскільки не дублюють прав загального правового статусу громадян України, а також не конкретизують їх;
- по-друге, зміст спеціальних прав засуджених не залежить від конституційних і галузевих прав громадян;
- по-третє, спеціальні права цієї категорії громадян виступають як засоби, що забезпечують досягнення мети покарання, одночасно виконуючи позитивну функцію компенсації негативних наслідків застосування конкретного виду покарання;
- по-четверте, носіями (суб'єктами спеціальних прав) можуть бути тільки засуджені, які відбувають конкретний вид кримінального покарання.

Спеціальні правові статуси засуджених можуть також розрізнятися за видами залежно від ступеня їх конкретизації. Так, можна виділити спеціальний правовий статус засуджених взагалі та спеціальний правовий статус засуджених, які відбувають конкретний вид кримінального покарання. Якщо, наприклад, розглядати спеціальний правовий статус засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, то цю групу спеціальних правових статусів, у свою чергу, можна розділити на групу спеціальних правових статусів громадян, які відбувають кримінальне покарання у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки.

Зазначені різновиди спеціальних правових статусів засудженого перебувають у статичному стані, належать до певних груп засуджених і в процесі відбування кримінального покарання можуть змінюватись стосовно конкретної особи шляхом переведення конкретного засудженого залежно від відбутого терміну покарання, а також поведінки з однієї дільниці виправної колонії до іншої.

---

⁴⁵ Там само.

Індивідуальний правовий статус розуміють як такий, що характеризується суб'єктивними правами й обов'язками в стадії їх володіння та реалізації. Тобто, зміст індивідуального правового статусу тієї ж самої особи, в тому числі й засудженого, в різні моменти не є однаковим⁴⁶.

Стосовно засудженого він може змінюватись залежно від:

- виду кримінального покарання;
- строку відбування покарання;
- поведінки засудженого.

Останнім часом у юридичній літературі окремі автори виділяють ще один різновид правового статусу – міжнародний правовий статус особи. Хоча цей термін широко юристами ще не вживається, він має становити особливий інтерес для дослідників, ураховуючи активне входження нашої держави до міжнародного співтовариства.

У найбільш узагальненому вигляді міжнародний правовий статус особи містить у собі, крім внутрішньодержавного права, ще й свободи, обов'язки та гарантії, вироблені міжнародним співтовариством і закріплені в міжнародних правових документах. Захист цього статусу передбачається як внутрішнім законодавством, так і міжнародним правом.

4. ОСНОВНІ ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ЗАСУДЖЕНИХ.

До змісту правового статусу засуджених входять права, законні інтереси й обов'язки засуджених, які виникають і реалізуються в межах кримінально-виконавчих правовідносин.

Стаття 63 Конституції України⁴⁷ встановлює, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Інакше кажучи, на них поширюється більшість прав і свобод, передбачених розділом II Основного Закону, а також відповідними нормами цивільного, сімейного, житлового, трудового, фінансового та інших галузей права.

Незважаючи на це, у статті 8 КВК України⁴⁸ додатково закріплюються основні права засуджених незалежно від призначеного виду покарання, що є додатковими гарантіями забезпечення законності під час виконання покарань.

Соціально-правове призначення прав засуджених полягає у зміцненні режиму законності під час виконання покарання, оскільки міра свободи засудженого, у свою чергу, означає міру несвободи держави (тобто персоналу органів та установ виконання покарань) стосовно нього. Права засуджених, якщо вони гарантуються матеріально, політично, ідеологічно й організаційно, сприяють розвитку особи засудженого, в кінцевому результаті – його ресоціалізації. Права ж засуджених, проголошені формально, поглиблюють існуючий антагонізм між ними й суспільством і суттєво віддаляють виконання поставлених перед покаранням цілей.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

Суб'єктивне право засудженого можна визначити як закріплену законом і гарантовану державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним соціальними благами, що забезпечуються юридичним обов'язком посадових осіб органів та установ виконання покарань та інших суб'єктів правовідносин, які при цьому виникають⁴⁹.

До змісту суб'єктивного права належить таке:

- 1) можливість засудженого вільно користуватися соціальними благами (харчуванням, речовим майном) у межах, установлених правом;
- 2) можливість вимагати виконання кореспондуючих цьому праву обов'язків адміністрацією органів та установ виконання покарань, іншими суб'єктами й учасників кримінально-виконавчих правовідносин;
- 3) можливість звернутися в необхідних випадках за захистом свого суб'єктивного права.

Законні інтереси засудженого – закріплені в правових нормах конкретні дії та прагнення засудженого до володіння тими чи іншими благами, які задовольняються, як правило, за результатом оцінювання адміністрацією УВП, посадовими особами, прокуратурою й судом поведінки засудженого під час відбування покарання.

Соціальне призначення законних інтересів полягає в тому, що вони дозволяють забезпечити диференційований підхід до засуджених і стимулювати їх виправлення в процесі відбування покарання. Вони мають багато спільного із суб'єктивними правами, але не тотожні останнім. Якщо суб'єктивне право створює таку можливість поведінки, яка характеризується високим ступенем її реалізації за розсудом засудженого, то сутність законного інтересу засуджених полягає в можливості, яка має характер прагнення до автономної, самостійної поведінки, в свободі користування будь-яким соціальним благом на свій розсуд.

Зміст законних інтересів складається з трьох елементів:

- 1) прагнення отримати передбачене законом матеріальне чи духовне благо (додаткове короткострокове чи тривале побачення, переведення до дільниці соціальної адаптації); такі блага вказуються у правових нормах як мета, для досягнення якої є необхідними відповідні юридичні факти та позитивне оцінювання поведінки засудженого суб'єктами чи учасниками кримінально-виконавчих правовідносин;
- 2) можливість клопотати (а не вимагати) перед посадовими особами органів та установ виконання покарань, прокуратурою й судом про їх відповідні дії щодо реалізації законних інтересів засуджених;
- 3) можливість звернення до компетентних органів за захистом законних інтересів; таке звернення не означає автоматичного задоволення клопотання, проте означає, що законні інтереси, як і суб'єктивні права, гарантуються державою.

Види законних інтересів засуджених є досить різнобічними. За соціально-політичним призначенням блага й законні інтереси можна поділити на три

⁴⁹ Там само.

групи: 1) спрямовані на отримання заохочень: умовно-дострокове звільнення, зміна умов тримання; 2) спрямовані на отримання пільг: одержання матерями-годувальницями й вагітними жінками продуктивних посилок (передач) в асортименті, який визначається медичним висновком; проживання засудженої жінки у будинку дитини зі своїми дітьми віком до трьох років; 3) спрямовані на отримання благ, які за своєю соціально-правовою суттю не є для засуджених ні заохоченнями, ні пільгами: залучення до праці з урахуванням працездатності й у разі можливості – спеціальності тощо⁵⁰.

У найбільш узагальненому вигляді права засудженого розуміють як вид і міру його поведінки під час відбування кримінального покарання, можливість користуватись певними соціальними благами для задоволення особистих потреб, закріплених у нормах Конституції України та в інших законодавчих актах.

У статті 8 КВК України⁵¹ в сконцентрованому вигляді сформульовані основні права засуджених, які відображають загальну спрямованість цієї галузі законодавства. Зокрема, засуджені мають право на:

- отримання інформації про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання й відбування призначеного судом покарання; адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати їм зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку й умов відбування покарань;
- гуманне ставлення до них і повагу до їх людської гідності; засуджені не повинні піддаватись жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню; заходи впливу можуть застосовуватися до них виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним до них дослідженням незалежно від їхньої згоди;
- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами та скаргами до адміністрації органів та установ виконання покарань, їх вищих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань; відповідні звернення (кореспонденція) подаються до адміністрації установи виконання покарань, про отримання адміністрацією звернення (кореспонденції) засудженому видається талон-підтвердження, і протягом трьох діб, а у випадках, установлених законодавством, – протягом однієї доби, з часу видачі талона-підтвердження зазначене звернення (кореспонденція) надсилається адресату;
- давати пояснення й вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою; відповіді засудженим даються мовою звернення, а за відсутності можливості дати їх мовою звернення,

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

відповідь дається українською мовою з перекладом на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом; охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги; засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти; засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань;

- соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

- отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, які засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин і прекурсорів);

- на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці;

- здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств та обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК;

- на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому законом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

- отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, що пов'язані з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України⁵².

Частина 2 ст. 8 КВК України⁵³ гарантує засудженим право на правову допомогу. Для її одержання засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таке право поширюється і на засуджених осіб, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засудженим іноземцям закон дає право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами й консульськими установами своїх держав, особам без громадянства, а також громадянам держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх

⁵² Там само.

⁵³ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

Крім того, засудженим гарантується право на побачення у порядку, встановленому КВК України й навіть на короткострокові побачення у разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засудженим надається право на безперервний сон нічної пори. Разом із тим закон визначає вичерпні випадки, коли адміністрація може перервати сон засудженого, пов'язані з надзвичайними подіями, які загрожують життю та здоров'ю засудженого або перешкоджають виконанню покарання. До підстав порушення права на сон належать учинення засудженими втечі, масові заворушення, виникнення пожежі, аварії чи стихійного лиха або безпосередньої загрози життю засуджених.

Перелічені права засуджених зводяться основними передусім тому, що вони нормативно закріплюють найбільш важливі для людини та громадянина суб'єктивні права, які містяться в Конституції України та інших законах нашої держави, що не належать до системи кримінально-виконавчого законодавства⁵⁴.

Відповідно до аналізу загального (конституційного) статусу громадянина України з урахуванням галузевих обмежень необхідно констатувати, що на засуджених до будь-якого виду кримінальних покарань у повному обсязі поширюються такі конституційні права громадян України: право на життя (ч. 1 ст. 27), право на повагу людської гідності (ч. 1 ст. 28), право на свободу совісті і віросповідання (ч. 1 ст. 35), право на звернення (ст. 40), право на захист (ч. 1–5 ст. 55), право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56), право знати свої права й обов'язки (ст. 57), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34), право на належні, безпечні та здорові умови праці (ч. 4 ст. 43), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49), право на свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ч. 1 ст. 54), право на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності (ч. 2 ст. 54), право на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ч. 1 ст. 50), право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (ч. 2 ст. 50)⁵⁵.

Разом із тим засуджених до таких видів кримінальних покарань, як арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі, суттєво обмежують у користуванні низкою конституційних прав, а деякі з них на цю категорію громадян взагалі не поширюються чи поширюються у вкрай обмеженому обсязі. До останньої групи належать такі суб'єктивні права: право на свободу та особисту недоторканість (ч. 1 ст. 29), право на недоторканність

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

житла (ч. 1 ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на свободу пересування на території України, вільний вибір місця проживання, право вільно залишити територію України (ст. 33), право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ч. 1 ст. 36), право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38), право на рівну можливість у виборі професії та роду трудової діяльності (ч. 1 ст. 43)⁵⁶.

Існує нерозривний зв'язок основних прав засуджених, закріплених у статті 8 КВК України, з нормами Загальної та Особливої частин цього кодексу. Деякі основні їх права розкриваються більш детально в главі 2 цього кодексу, наприклад, ст. 10 регламентує право засуджених на особисту безпеку⁵⁷.

Соціально-правове значення обов'язків проявляється в тому, що вони є засобом формування моральної та правової свідомості засуджених, зміцнення законності та правопорядку, дисципліни й організованості під час відбування покарання. Сутність полягає у вимозі необхідної з точки зору держави, влади й закону поведінки. Ця поведінка засуджених є обов'язковою, незаперечною й забезпечується заходами державного примусу⁵⁸.

Сутність юридичних обов'язків засуджених проявляється в такому їх змісті:

- 1) необхідність учинення певних дій (сплатити штраф, з'явитися за викликом адміністрації органів та установ виконання покарань);
- 2) необхідність утриматися від установлених законом дій (мати при собі гроші та цінні речі).

Таким чином, юридичний обов'язок засуджених – установлена в зобов'язуючих нормах права міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб.

Під час визначення правового статусу засуджених дається перелік не лише їх основних прав (ст. 8), а й основних обов'язків. Згідно зі статтею 9 КВК України засуджені зобов'язані:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, передбачених для засуджених, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших осіб;
- виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів та установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;
- ввічливо ставитися до персоналу й інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;

⁵⁶ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

⁵⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

⁵⁸ Там само.

- з'являтися за викликом адміністрації органів та установ виконання покарань.

Невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів та установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність.

Юридичний обов'язок засуджених слід розуміти як вид і міру його обов'язкової поведінки під час відбування кримінального покарання. Перелічені у статті 9 КВК ⁵⁹ обов'язки складають лише основну частину тих обов'язків, які покладаються на засуджених. Основними вони називаються тому, що поширюються на всіх осіб, які відбувають покарання незалежно від його виду, та закріплюють найбільш важливі вимоги, що висуваються до засуджених. Ці вимоги впливають з обов'язку виконання вироку суду про застосування кримінального покарання. Більшість обов'язків закріплюється в правових нормах, що регулюють порядок та умови виконання й відбування покарання, наприклад вимоги постійно перебувати у виправній установі, пересуватися територією установи тільки строєм, носити одяг установленого зразку тощо. У статті вказано лише ті з них, які забезпечують правопорядок під час відбування покарання чи створюють умови для діяльності органів та установ, які виконують покарання.

Основні обов'язки засуджених впливають з обов'язків органів чи установ виконувати вирок суду та застосовувати покарання ⁶⁰.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Зменшення кількості рецидивістів можливе при підвищенні ефективності системи виконання покарань. Зарубіжний досвід показує, що взірцевими з цього питання вважаються ті країни, які гуманізували підхід до роботи із засудженими. Україна повинна проводити реформи в цьому напрямі. Перш за все, доцільно оптимізувати систему покарань, скоротивши їх види, залишивши найефективніші. По-друге, процес відбування покарання має бути гуманним і спрямованим на виправлення особи, її перевиховання. Для цього органи пробації та установи виконання покарань мають проводити індивідуальні соціально-виховні заходи. Індивідуальний підхід та перелік таких заходів має не лише закріплюватися «де-юре», а й активно реалізовуватися на практиці. По-третє, необхідно залучати значні економічні ресурси в освіту та професійну підготовку засуджених з тим, щоб забезпечити їм можливість ресоціалізації після звільнення. По-четверте бюджетні кошти необхідні і для створення належних матеріальних умов відбування покарання, приведення стану приміщень установ відбування покарання до міжнародних стандартів. По-п'яте слід налагодити систему медичного захисту засуджених, зробити її доступною та звичайною практикою, яка б гарантувала збереження здоров'я під час відбування покарання. Усі ці напрями реформування покликані покращити

⁵⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

⁶⁰ Там само.

виховний вплив покарання на засудженого і тим самим запобігти повторному вчиненню злочинів ⁶¹.

Завдання для самостійної роботи до Теми 2:

1. Види органів і установ виконання покарань та їх призначення.
2. Взаємодія органів і установ виконання покарань з іншими правоохоронними органами.
3. Загальні проблеми оптимізації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.
4. Проблеми оптимізації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених неповнолітніх.
5. Проблеми оптимізації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених жінок.
6. Проблеми оптимізації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених інвалідів та осіб похилого віку.

Індивідуальні завдання до Теми 2:

1. Установами виконання покарань: поняття та види.
  2. Проблеми оптимізації процесу звільнення засуджених від відбування покарання.
  3. Проблеми оптимізації інституту пост пенітенціарного впливу на засуджених.
  4. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально–виконавчих установ.
- Проблеми оптимізації процесу виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.

---

⁶¹ Таволжанський О. В., Проценко О. А. Гуманізація системи виконання покарань як запорука виправлення засуджених. Право та інноваційне суспільство. № 1 (16) 2021. С 113-118.